

BJÄRSJÖ 1791-1861

Gårdar och befolkning

C-uppsats i historia
av Anita Tallbom,
vt 1989
Handledare: Kalle Bäck

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<u>INLEDNING</u>	1
SYFTE	2
KÄLLOR OCH METOD	3
BJÄRSJÖ	4
<u>ÄGOSTRUKTUR</u>	6
FRÅGESTÄLLNINGAR	6
KÄLLOR OCH METOD	6
3/16 MANTAL BJÄRSJÖ	7
3/16 MANTAL BJÄRSJÖ	8
1/4 MANTAL BJÄRSJÖ	9
3/8 MANTAL BJÄRSJÖ	10
SAMMANFATTNING	10
<u>TORP OCH BACKSTUGOR</u>	12
KÄLLOR OCH METOD	12
FRÅGESTÄLLNINGAR	12
HORNBETA	12
BORGEN	13
BÄCKEN	13
NYBYGGET OCH EN ANNAN BACKSTUGA	13
SVARTGÖHLEN	14
SAMMANFATTNING	14
<u>BEFOLKNING</u>	15
KÄLLOR OCH METOD	15
FRÅGESTÄLLNING OCH HYPOTES	15
UNDERSÖKNINGEN	15
SAMMANFATTNING	17
<u>FÖDDA BARN</u>	18
KÄLLOR, METOD OCH UTGÅNGSPUNKTER	18
UNDERSÖKNINGEN	19
SAMMANFATTNING	20
<u>BARNADÖDLIGHET</u>	21
FORSKNING	21
KÄLLOR, METOD OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	22
ÅLDER	23
ORSAKER	23
JÄMFÖRELSE MELLAN BÖNDER OCH OBESUTTNA	24
SAMMANFATTNING	25

<u>VIGSLAR</u>	26
KÄLLOR, METOD OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	26
SOCIAL TILLHÖRIGHET	26
MAKENS/MAKANS HEMORT	27
GIFTERMÅLSÅLDERN	27
SAMMANFATTNING	28
<u>FLYTTNINGAR</u>	29
KÄLLOR OCH METOD	29
UTGÅNGSPUNKTER OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	30
INFLYTTADE TILL BJÄRSJÖ 1818-1825 OCH 1831-1845	30
UTFLYTTADE FRÅN BJÄRSJÖ 1818-1825 OCH 1831-1845	31
FLYTTARNAS SOCIALA HÄRKOMST	32
SAMMANFATTNING	33
<u>BROTT OCH STRAFF I BJÄRSJÖ?</u>	35
1828-ÅRS DOMBOK	35
<u>SKILLNADER I EKONOMISK STÄLLNING</u>	36..
KÄLLOR OCH METOD	36
FRÅGESTÄLLNINGAR OCH UTGÅNGSPUNKTER	37
HUSDJUR	38
SILVER OCH KONTANTER	39
SAMMANFATTNING	40
<u>AVSLUTNING</u>	41
<u>KÄLLFÖRTECKNING</u>	44
KÄLLOR	44
LITTERATUR	45
<u>BILAGOR</u>	46
Bilaga 1	46
Bilaga 2	47
Bilaga 3	48

INLEDNING

Den här uppsatsen skall handla om en by i sydvästra Östergötlands skogsbygd, under en period av sjuttio år.

Flera olika aspekter ska undersökas, såsom födslar, barnadödlighet, vigslar, mobilitet och befolkningens storlek. Men även sådana saker som ägar- och brukningsförhållanden och skillnader i ekonomisk ställning mellan befolkningsgrupper kommer att belysas. I de fall där det är möjligt kommer Bjärsjö att jämföras med annan forskning.

Anledningen till att jag skriver den här uppsatsen är att jag i uppsatsarbetet vill använda så många olika källor som möjligt. Jag vill bland annat pröva hur mycket kunskaper om en bestämd by, som man kan pressa ur detta källmaterial. Att sedan uppsatsen kom att handla om just Bjärsjö, beror inte på någon personlig anknytning till byn eller trakten, utan på att Bjärsjö var en av flera byar som min handledare Kalle Bäck föreslog mig. Efter att ha gått igenom källmaterialet för några av dessa byar, fann jag att Bjärsjö var lämplig som studieobjekt. Kyrkoarkivets material var gott och hade inte några större luckor i källorna. Byn hade ett lagom antal gårdar och framförallt var perioden mellan storskifte och lagaskifte lagom lång för att ett par generationsskiften skulle ha inträffat, och därmed förändringar trätt i kraft.

Varför undersökningsperioden kom att ligga mellan storskifte och laga skifte, berodde på att jag från början hade tänkt använda skiftesmaterialet i större utsträckning än vad som nu är gjort. Vid närmare granskning av storskifteshandlingarna upptäcktes att skiftet i Bjärsjö inte var ett vanligt skifte där man delade jorden mellan jordägarna. I Bjärsjö storskiftade man för att man ville skilja hemmanet Kjättestorp ifrån byn. Detta var också vad som skedde. Man uppmätte byns in- och avrösnings jord för att delningen mellan byn och hemmanet skulle gå rättvist tillväga. Men man gjorde i inrösningsjorden ingen skillnad mellan åker och äng, varför den tänkta undersökningen av nyodlingen mellan storskifte och lagaskifte försvårades betydligt. Jag har av den anledningen valt att utesluta den undersökningdelen. Jag tror dock själv att uppsatsen hade vunnit på att nyodlingen hade kunnat presenteras.

Trots allt så har avgränsningen 1791-1861 behållits. Källmaterialet är vid denna tidpunkt rikligt. Husförhörslängderna började föras i slutet av 1700-talet, mantalslängderna blev utförligare efter 1810 och bouppteckningar började föras mer omfattande under 1800-talet.

Vissa forskare menar att den här tiden inte var exceptionell på något sätt. Den var en logisk fortsättning på 1700-talet och de framsteg man gjort under de tidigare århundradena förbättrades under 1800-talet. För andra forskare är perioden unik. Den innebar en mängd tekniska förbättringar inom jordbruket, förbättrade brukningsmetoder, nya och bättre grödor, nyodling mm. Dessa förbättringar möjliggjordes genom skiftena, även om man kunnat iaktta dem tidigare. Perioden karaktäriseras också av en kraftig befolkningsökning. Under åren 1750-1860 fördubblades Sveriges befolkning. Samtidigt som en del av befolkningen proletariserades. Somliga forskare menar att det tekniska framåtskridandet och det ökade näringsutrymmet var så unikt för perioden att man har velat sätta epitetet "agrar revolution" på den. Oavsett vilken åsikt man har så är perioden intressant och väl värd att undersöka.

Som motvikt till forskning som ofta syftar till att beskriva ett större område, är det här en undersökning som istället för att betona likheter, tar fasta på det unika. Det centrala är hur förhållandena var i Bjärsjö under åren 1791-1861.

SYFTE

Syftet med uppsatsen är att undersöka en by, dess befolkning och gårdar, från 1791-1861, för att se hur mycket man kan få ut av källmaterialet. Undersökningen görs med utgångspunkt ifrån frågeställningarna i varje kapitel. Samtidigt skall Bjärsjö by, så långt som möjligt, sättas in i ett större sammanhang genom jämförelse med annan forskning.

KÄLLOR OCH METOD

De källor som ligger till grund för uppsatsen är omfattande och består av material från flera arkiv. Främst är det Rinna kyrkoarkiv som fått bistå med uppgifter om befolkningen i Bjärsjö. Där har födelse-, vigsel-, och dödböcker använts. I dessa böcker har socknens födda barn, vigda par och avlidna personer nedtecknats i kronologisk ordning. I samma arkiv finns husförhörslängderna, som är den källa som oftast har använts. Ofta har husförhörslängden kompletterats med mantalslängder som för år 1791 till 1836 förvaras i landskontorets arkiv. 1837 till 1861 finns mantalslängden i häradskrivaren i Göstrings och Vifolka häraders fögderis arkiv. Husförhörslängderna räknar upp hela befolkningen i byn. De fördes för att kyrkan skulle kontrollera församlingsbornas kristendoms kunskap. Husförhören skedde kontinuerligt varje år, med samma längder som omfattar fem till tio år i taget. Detta innebär att en husförhörslängd innehåller mycket strykningar över personer som flyttat eller avlidit under perioden. Så är fallet med

husförhörslängd AI:1, från 1788-1799 i Rinna. Den är svårtolkad. Det framgår inte klart vad som är aktuellt i den och vad som har passerat. Prästen verkar inte heller haft någon direkt ordning på församlingsborna, i varje fall inte i det avlägsna Bjärsjö där många invånare begärde tillstånd att i stället besöka den mer närbelägna kyrkan i grannsocknen Trehörna. Dödsnoteringar har utelämnats och flyttningsort har inte antecknats annat än i undantagsfall. I många fall har av den anledningen 1700-talet förbisetts, och undersökningen har börjat med år 1800, som inte har medfört några problem.

Mantalslängden var en slags taxeringslängd, förd över den skattebetalande befolkningen, med en ny längd varje år. Mantalslängderna före 1810 anger dock inte ägarna till gårdarna, utan endast brukarna, vilket har medfört att andra källor har fått komplettera undersökningen. I allmänhet är det så att de säkraste uppgifterna får man om man jämför och sammanställer uppgifter från både husförhörslängd och mantalslängd.

I Göstrings häradsrätt finner man bland annat domböcker, lagfartsprotokoll och bouppteckningar som också har använts i uppsatsen. Domboken har dock bara använts i liten utsträckning, som ett stickprov för att visa vad man kan finna däri. Lagfartsprotokollen har använts för att fastställa ägare till gårdar. Bouppteckningar har slutligen använts för att jämföra den ekonomiska skillnaden mellan bönder och obesuttna.

Lantmäteri handlingar som storskiftes- och lagaskiftes handlingar har tillsammans med andra källor använts för att fastställa gårdarnas ägoförhållanden.

Ovanstående har endast syftat till att ge en övergripande bild av källor och metod. I övrigt hänvisas till respektive undersökningsdels källor och metod avsnitt.

BJÄRSJÖ

I det följande skall en översiktlig beskrivning av Bjärsjö ges. Det har inte varit lätt att hitta material om byn. Någon sockenbeskrivning av Rinna finns inte och Bjärsjö finns inte nämnt i sockenmaterialet. Man får intrycket av att Bjärsjö var alltför litet och låg alltför avsides ifrån Rinna by för att ges uppmärksamhet.

Bjärsjö ligger i sydvästra Östergötlands skogstrakter, nära den småländska gränsen.

Byn har igenom tiderna lytt under olika ägare och hört till olika socknar.

1614-1615 donerades Bjärsjö till Mossebo säteri av hertig Johan. Därefter kom byn genom reduktion att höra till Vadstena slott. 1732 skatteköptes Bjärsjö.¹

Fram till 1904 tillhörde man Rinna socken. Sedan ändrades Rinnas södra gräns så att byn istället kom att tillhöra Trehörna socken.² Idag tillhör byn Ödeshögs kommun.

Rinna gränsar till socknarna Väderstad, Skrukeby, Ekeby, Säby, Trehörna och Rök.

Socken var glest befolkad. Folkmängden var 1790:1083, 1805:1103, 1825:1350 och 1850:1524 invånare.³

Namnet Bjärsjö är ett naturnamn som kan betyda gården i bergsjön.⁴

Gårdarna var också, som namnet antyder, samlade kring sjöns nordöstra del.

Förutsättningarna för ett produktivt jordbruk var inte de bästa i Bjärsjö. Jorden var mager och karg. Åkern bestod av sandmylla. Äng och vall var stenbunden och betesmarken var backig och stenig.⁵ Bjärsjö omfattade 1858 en areal av 650 tunnland och 20,3 kappland mark.⁶ Sädesslagen var råg, korn och havre, vilka 1804 gav fjärde kornet.⁷

-----
¹Almqvist, s913f.

²Sveriges bebyggelse, s600

³Tham, s594

⁴Sveriges bebyggelse, s600

⁵Lantmäterienheten i Lkpg, lagaskifteshandlingar Trehörna sn akt 69 mfl.

⁶Lantmäterienheten i Lkpg, Trehörna sn akt 69

⁷Göstrings häradsrätt, FII:16

Det förekom att man svedjade marken.¹

Före lagaskifte hade man gemensam betesmark, med en kohage och en hästhage. Byn hade också en gemensam ladugård.

Skogsbruket var vid sidan av jordbruket en mycket viktig inkomstkälla. Bjärsjös bönder hade gott om skog. 1846 upphörde den att vara gemensam egendom. Genom sänjehagsdelning delade de tre bondeägda gårdarna på 5/8 mantal skog. Det innebar att de tre gårdarna fick 15-20 tunnland skog vardera, beroende på gårdens mantal.² Skogen gav arbete på vintern då man avverkade och arbetade med skogskörslor.

Man kolade för försäljning till Bøxholms bruk.³ En tjärdal för tillverkning av tjära fanns också på byns mark.⁴

Lagaskifte genomfördes med tre förättningar i Bjärsjö. Man började skifta 1858 och avslutade skiftet 1861. Utgången av skiftet blev slutligen ingen bysprängning. Man beslutade att alla gårdar skulle få kvarboenderätt i byn. Varje gård fick sedan sin jord i två till tre skiften.⁵

---

¹Lantmäterienheten i Lkpg, akt 71

²Lantmäterienheten i Lkpg, Trehörna sn akt 35

³Tham, s 594

⁴Lantmäterienheten i Lkpg, Trehörna sn akt 35

⁵Lantmäterienheten i Lkpg, Trehörna sn akt 71

ÄGOSTRUKTUR

Bjärsjö bestod 1791 av fyra hemmansdelar: 1/4, 3/16, 3/16 och 3/8. De tre förstnämnda innehades av bönder i byn, 3/8 ägdes av Boxholms bruk som var ägare av ett stort antal gårdar i södra Östergötlands skogstrakter. Tillsammans bildade de fyra hemmansdelarna det hela mantalet Bjärsjö by.

Detta kapitel berör endast bönder, och brukare, torpare och backstugusittare behandlas i nästa kapitel.

FRÅGESTÄLLNINGAR

Följande frågor har jag funnit intressanta för uppsatsens syfte:
Hur många hemmansdelar fanns i Bjärsjö?
Var ägare och brukare samma person?
Skedde ägobytena genom arv eller köp?
I vilken omfattning förekom hemmansklyvning?

KÄLLOR OCH METOD

Källorna i detta kapitel är de mest omfattande i hela uppsatsen. Det har inte varit lätt att bestämma ägare och brukare.

För att kartlägga ägo- och brukningsförhållandena har Göstrings härads mantalslängder, tillsammans med kyrkoarkivens husförhörlängder varit de grundläggande källorna. I vissa fall har dock inte dessa källor visat sig vara tillräckliga, utan andra källor har behövts som komplement. Sådana källor har varit kyrkoarkivens flyttningslängder, när brukarnas till- och avträden till gårdarna har bestämts.

Häradsrättens bouppteckningar har använts för att se vem som var arvtagare till en gård. Lagfartsprotokoll, för att få reda på om och när en fastighet såldes och vem som var köpare. Även förmyndarprotokoll i samma arkiv har undersökts.

Alla dessa källor har varit nödvändiga för att det skulle vara möjligt att besvara de ställda frågorna.

Någon litteratur som kan användas för att jämföra ägoförhållandena med har jag inte funnit, bortsett ifrån en uppsats av Christer Winberg som berör en av de tre frågeställningarna, närmare bestämt frågan om ägobyte skedde genom arv eller köp. I Dala pastorat, 1776-1830, bytte gårdarna ägare genom försäljning i en fjärdedel av fallen. Strävan att hålla gården inom familjen, som annan litteratur

talat om¹, är enligt Winberg ej i överensstämmande med förhållandena i Dala.

Frågeställningarna som är utgångspunkt i undersökningen besvaras inte var för sig. Jag har istället utgått ifrån hemmansdelarna och besvarar frågeställningarna under varje hemmansdels kapitel. Kanske förloras överskådlighet på detta sätt men istället slipper man tråkiga upprepningar. Till sist kommer en sammanfattning som förhoppningsvis klargör ägostrukturen i Bjärsjö.

3/16 mantal Bjärsjö

Denna gård är den som uppvisar störst kontinuitet av alla gårdar i Bjärsjö. Den hölls inom slakten under hela undersökningsperiodens 70 år.

1791, undersökningens begynnelseår, ägdes gården av Sven Persson. Han har ärvde den av sin far Pehr Svensson som ägde 3/8 men som genom hemmansklyvning kom att bilda två stycken 3/16, varav Sven Persson kom att ära den ena.²

De följande åren på 1700-talet ger mantalslängden osäkra uppgifter om vem som är ägare respektive brukare. Troligen var det så att Jonas Jonsson brukade från 1792-1796. 1797 hade Sven Perssons son Jonas tagit över gården. Han ägde och brukade gården till sin död 1804. Hans änka Anna som efter hans död bosatte sig i Wallby, Svanshals socken, där paret ägde 1/8 och 1/24, tog över gården i Bjärsjö.³

1806 och 1807 har jag inte lyckats utröna vem som ägde gården. Mantalslängden anger ingen ägare för de åren.

1808-1810 anges endast brukaren Anders Jöransson. Kanske änkan Anna fortfarande var ägare.

1812 skötte förmyndaren Sven Persson i Ekeberg gårdens affärer. Eftersom kvinnor inte var myndiga kunde inte Anna själv vara förmyndare över sin son Jonas som endast var två år när fadern dog. Istället fick en man utses. Det blev Sven Persson som var Jonas Svenssons farfar, alltså samme Sven Persson som först fick ära gården.⁴ Under hans 14 år långa ägoperiod hade gården ett flertal brukare.

1812 brukade Anders Jönsson.

1813-1818 Johannes Persson.

-----
¹Historisk tidskrift 1981, s 308f.

²storskifteshandlingar, Trehörna sn, akt 35, Lantmäterikontoret i Östergötland, .

³Rinna sn. husförhörslängd A1:2 och Göstrings häradsrätts arkiv FII:16.

⁴Göstrings häradsrätt FII:19.

1819 Johannes Persson och Anders Johansson.
 1820-1821 brukade enbart Anders Johansson.
 1822-1824 Eric Nilsson.
 1824-1828 brukade slutligen Anders Månsson.
 1828 ärvde Eric Månsson gården.¹ Han brukade den till
 1844 (bortsett från första året då Anders Månsson fortfarande står
 som brukare) då hans son Anders Ericsson anges som brukare av hela
 gården och dessutom ägare av 1/16.
 Eric Månsson drog sig på ålderns höst tillbaka till torpet Borgen på
 undantag och sonen övertog bruket av gården. Detta skedde 1846, året
 därpå dog Eric Månsson och Anders Peter Eriksson ärvde resterande
 2/16 av gården,² som han fortfarande ägde och brukade vid
 undersökningens slutår 1861.

3/16 mantal Bjärsjö

1791 ägde bonden Sven Nilsson gården. Han var måg till Pehr Svensson
 som delat sin gård i två lika stora hemmansdelar, varav Sven Nilsson
 fick den ena 3/16.³ Ingen brukare anges i mantalslängden förrän
 år 1806 då Nils i Götheryd brukade.
 1807-1813 var Anders Jonsson brukare samtidigt som Jon. Olsson i
 Utterstad också skrivs som brukare för åren 1819 och 1811.
 1817 ärvde Sven Nilssons son Nils gården men han dog redan 1820,
 samma år som sin far.⁴ Därför blev det Nils Svenssons änka Anna
 Larsdotter som fick överta gården. Vem som brukade under åren
 1821-1822 är oklart.
 1823 brukade Erik Nilsson den.
 Anna gifte om sig i december 1822 med bonden Lars Persson⁵, som
 från 1824-1836 brukade 3/16. Lars Persson anges som ägare av 1/16
 och Annas dotter Anna Stina som ägare av 1/8.
 1838 brukade Birger Jonsson.
 1839 ärvde Anders Larsson i Särshöga, Svanshals socken, 2/48 mantal
 och hans barn 7/48 mantal. Anders Larsson brukade dock ej gården
 själv, utan det gjorde Peter Persson till och med 1840.
 1841 arrenderade Johan Johansson gården fram till 1844. Därefter
 såldes den för 1900 riksdaler banco till Gustaf Persson i
 Skrångstorp.⁶ Under två år arrenderade han ut gården till Anders

-----
¹Göstrings häradsrätt, FII:33

²Göstrings häradsrätt FII:33, Vala.

³ Storskifteshandlingar Trehörna sn , akt 35, Lantm. Linköping.

⁴Rinna sn, dödbok C:1, Vala.

⁵Rinna sn, vigselbok C:2, Vala.

⁶Göstrings häradsrätt, lagfartsprotokoll, AIIa:7; Vala.

Eriksson, därefter flyttade han till Bjärsjö för att själv bruka den fram till 1861.

1/4 mantal Bjärsjö

Den största bondeägda gården, 1791 var Hans Månssons gård. Hans Månsson ägde dock inte hela gården själv, utan endast 1/12. Lika stor del ägde tillsammans de omyndiga Sara och Annika Ersdöttrar. Den tredje 1/12 ägde Sven Ersson.¹ Antagligen berodde denna uppsplittring på ägodelar på arvsdelning. Hans Månssons hustru hette också Ingrid Ersdotter.

1805 sålde Sara och Annika 1/12 och 1/24 till Hans Månsson.² När resterande 1/24 såldes har jag inte lyckats reda ut. Fram till 1807 brukade han den själv, därefter tog sonen Jonas över. 1815-1818 stod han som ägare i mantalslängden. Jonas dog 33 år gammal 1818, varför fadern övertog gården igen.³ Han orkade troligen inte sköta den själv, varför han överlät brukningen till Anders Månsson som brukade gården fram till 1824.

1825 dog bonden Hans Månsson utan barn som kunde ta över, och gården såldes därför. Köpare var mjölnaren i Trehörna, Gustaf Södergren. Gustaf Södergren ägde egentligen bara 1/6, resten 1/12 ägde hans omyndiga barn.⁴ 1825-1827 brukade Johan Nilsson fjärdedelen. 1827 flyttade Södergrens till Bjärsjö och övertog också bruket av gården.

Vid Gustaf Södergrens död 1842, ärvde hans barn hans 1/6. Hela 1/4 arrenderades ut 1843 till Johannes Jonsson.

1844 förändrades återigen ägoförhållandena då Adolf Södergren, den äldste sonen, köpte ut en del av sina syskons arv. Därigenom kom han att äga 1/8.⁵ Den resterande 1/8 såldes till Peter Persson bosatt i Göteryd för 1333 riksdaler banco.⁶

1846 framgår det inte någonstans i källorn vem som brukade.

1847-1849 brukade Samuel Andersson gården.

1849 genomgick gården det sista ägobyttet, med Sven Svensson som ensam ägare av 1/4 mantal Bjärsjö.

-----
¹ Storskifteshandlingar Trehörna sn, akt 35, Lantmäteriet i Lkpg.

² Göstrings häradsrätt, lagfartsprotokoll 1805

³ Rinna sn, dödbok C1, Vala.

⁴ Göstrings häradsrätt, lagfartsprotokoll AIIa:3, Vala.

⁵ Göstrings häradsrätt, Lagfartsprotokoll, AIIa:7; Vala.

⁶ ibid.

3/8 mantal Bjärsjö

Denna gård skiljer sig ifrån de övriga genom att den inte ägdes av en bonde, utan av Boxholms bruk. Ägaren var densamme från 1791-1852, men brukarna skiftade. 15 olika brukare avlöste varandra under dessa år.

1791 brukades jorden till 3/16 av Johan Persson, och likaledes till 3/16 av Sven Persson.

Året därpå 1792 brukade samme Johan Persson hela gården själv.

1793 brukade en man vid namn Anders (efternamn okänt), året därpå brukade Anders Svensson 1/16 och Måns 1/16.

1795 hette brukaren Nils Persson, han fanns kvar till och med 1799.

År 1800 var gården återigen kluven i två brukningsenheter. Anders Persson och Johannes Jonsson brukade då varsin del. 1804 fanns inte längre Anders Persson kvar på gården som brukare, utan hade ersatts av Johannes Persson. Denne Johannes Persson brukade från och med 1809-1813 hela gården själv.

1814-1819 var brukaren Anders Göransson.

1820-1821 Johannes Persson. Från och med mars 1821 till och med 1822 vet jag inte vem som var brukare.

1823-1826 Peter Hansson.

1827-1833 Jacob Jonsson.

1834-1839 Peter Andersson.

1839-1845 Johan Persson.

1846 brukade Johannes Jonsson gården, och 1852 köpte han gården som han sedan innehade till och med 1860.

1861 sålde han den till Peter Johansson och Anders Persson.¹

SAMMANFATTNING

Hemmansdelarna i Bjärsjö förändrades någon gång strax före undersökningens startår 1791. Från att ha bestått av 1/4 och två stycken 3/8, klövs den ena 3/8 till två 3/16.

Efter 1791 brukades de hemmansdelar som ägdes av skattebönderna i samma skick som de befann sig 1791, trots att ägoförhållandena vad gäller mantalsdelar förändrades ett flertal gånger.

När det gäller Boxholms bruks gård var förhållandet det omvända. Där var ägaren densamme till 1852, men istället brukades den 3/8 mantal stora gården ofta uppdelad på två 3/16 med olika brukare.

Någon bestående mantalsklyvning var det dock inte frågan om i något av fallen, om man bortser från år 1791.

-----
¹Lagaskiftes handlingar, Trehörna sn, akt 71 Lantmäteriet i Lkpg. Hela kapitlet bygger där inget annat anges, på husförhörslängder Rinna sn AI:1-AI:8, mantalslängder, Landskontoret Östergötlands län, EIIIIa:38-101 och Häradsskrivaren i Göstrings och Vifolka häraders fögderi EIIIIa:2, EVIIa:30-32, Vala.

På frågan om ägare och brukare var samma person, blir svaret att det kunde vara en och samma person, men det var inte en förutsättning. Det fanns ägare som inte bodde i Bjärsjö, utan i andra byar som Göteryd, Moen, Trehörna, Wallby, Särshöga och Skrångstorp. De brukade inte sina gårdar i Bjärsjö själva, utan någon annan brukade dem. På den gård som ägdes av Boxholms bruk var naturligtvis ägare och brukare inte samma person.

Man kan säga att det var ungefär lika vanligt att bonden brukade sin jord själv, som han överlät den till någon annan att bruka.

Den sista frågan som återstår att besvara gällde på vilket sätt ägobytena skedde. Ärvde man gården eller köpte man den i Bjärsjö? Undersökningen visar att drygt hälften av ägobytena skedde genom försäljning/köp. I Bjärsjö skedde ägobyte således oftare genom försäljning än vad som var fallet i Dala pastorat. Där förekom försäljning i drygt en fjärdedel av fallen. Heckschers uttalande om att "bondejorden till stor del under generation efter generation fortfor att stanna inom familjens ägo"¹ är inte relevant för Bjärsjös del.

---

¹Heckscher, s 186

TORP OCH BACKSTUGOR

I det följande kommer torp och backstugor tillhörande Bjärsjö med utgångspunkt ifrån frågeställningarna att tas upp. Torpen och backstugorna låg alla på Bjärsjös gemensamma ägor.

KÄLLOR OCH METOD

Källorna består av två delar. Det är dels husförhörslängder från 1791-1860, dels mantalslängder från 1791-1861. Med dessa källor har den sekundära bebyggelsen och dess invånare kunnat fastställas.

FRÅGESTÄLLNINGAR

De frågor som jag har funnit intressanta är tre till antalet. Vid vilken tidpunkt tillkom torpet/backstugan? Var brukningsförhållandena på torpen stabila, eller bytte man brukare ofta? Ökade den sekundära bebyggelsen, eller var den konstant under undersökningsperioden?

HORNBETA

Detta torp var byns enda soldattorp. Det hade nummer 115 och ingick i Ombergs kompani. Det existerade under hela undersökningsperioden. 1791 bodde soldaten Johan Stenflinta med familj där. Efter Stenflintas död bosatte sig Fredrik Kohlstrand med hustru och barn där. Familjen Kohlstrand var fattiga, i en mantalslängd står det att döttrarna Anna och Caijsa tiggde.¹ 1812 kom Peter G Bladh med sin hustru Anna Katarina Lovisa Weisman. De bodde kvar till 1834 då de flyttade till Mossebo. Istället flyttade Anders Loo med familj in. Familjen kom ifrån Heda socken. De bodde kvar vid undersökningens slutår 1861. Året innan beslutades dock, vid laga skifte, att Loo, som inte längre var duglig till krigstjänst, skulle få åkerjord och mark till en stuga under sin återstående livstid.²

---

¹Landskontoret, Göstrings härad, EIIIa:58 (1810)¹

²Lagaskifteshandlingar, Trehörna sn, akt 70, Lantm. i Lkpg.

BORGEN

Detta var ett torp som fanns redan 1791. Vid den tidpunkten fanns det bara två torp i Bjärsjö, varav det ena var soldattorpet Hornbeta och det andra detta torpet Borgen.

1791-1831 bodde Jonas Gustavsson och Sigrid Andersdotter där. Jonas dog 1831 och änkan flyttade till Askeryd 1838.

Peter Eliasson och Maja Nilsson bosatte sig istället där, fram till 1846, då även de flyttade.

Till torpet kom därefter bonden Eric Månsson, på undantag. Han hade lämnat över sin gård till sonen att bruka. Han dog 1847 och Anders Loo, soldaten i Hornbeta arrenderade då torpet.

1853 flyttade Johannes Jonsson med hustru in, de bodde kvar 1861.

BÄCKEN

Bäcken tillkom först 1824 då torparen Magnus Olsson med familj bosatte sig där. De flyttade redan 1827 och Lars Persson och Stina Nilsson flyttade in. Lars dog 1834, så Stina bodde kvar ensam till 1844 då även hon avled. Under tiden hon bodde där ensam brukades torpet av Peter Eliasson, bosatt i torpet Borgen.

1845 är det osäkert om någon bodde i torpet. Enligt husförhörslängden var den på socknen skrivna pigan Johanna Johansdotter med sin oäkta dotter skriven där.¹ Men det är inte säkert att hon verkligen bodde i Bäcken.

1846 stod Bäcken tomt eftersom byns bönder företog en sänjehagsdelning och torpet berördes av den.²

1847 flyttade Anders Andersson med familj in. De bodde kvar år 1861.

NYBYGGET OCH EN ANNAN BACKSTUGA

Nybygget var en backstuga som tillkom 1848 då Anders Månsson med hustrun Katarina Persdotter flyttade dit. Det fanns kvar 1861.

Nybygget var dock inte den enda backstugan i Bjärsjö. I husförhörslängden år 1829-1837 finns en backstuga utan namn omnämnd. Där bodde pigan Anna Andersdotter och den utfattiga änkan Anna Olofsdotter med sina två barn. Pigan Anna dog 1837 och änkan Anna flyttade med barnen till fattigstugan samma år, där hon titulerades sköterska.

Efter 1837 finns backstugan ej mer omnämnd i källorna.³

-----
¹Rinna sn, husförhörslängd AI:7

²Sänjehagsdelning, Trehörna sn akt 57, Lantm. i Lkpg.

³Kapitlet bygger på mantalslängder, landskontoret Rinna sn

SVARTGÖHLEN

Detta torp tillkom troligen 1857. Varken mantalslängder eller husförhörslängder tar upp detta torp, men i lagaskifteshandlingarna finns det omnämnt. Vilka som bodde där kan därför inte besvaras med hjälp av dessa källor.

SAMMANFATTNING

Vid undersökningens början fanns ett torp och ett soldattorp. År 1824 tillkom ett torp och senare en backstuga. Backstugan försvann dock efter en tid. 1848 tillkom backstugan Nybygget och omkring 1857 tillkom torpet Svartgöhlen.

Den sekundära bebyggelsen ökade således under undersökningsperioden.

Brukningsförhållandena var mycket stabila på torpen. De uppvisar en lång kontinuitet och det verkar som om många av torpens invånare flyttade dit med tanke att stanna livet ut.

EIIIIa:38-101 och häradsskrivaren i Göstrings härad EVIIa:30-32 samt husförhörslängder Rinna sn AI:1-8, Vala.

⁴Trehörna sn akt 69, 70, Lantmäteriet i Lkpg.

BEFOLKNINGEN

KÄLLOR OCH METOD

Följande framställning bygger även den på uppgifter från mantalslängder och husförhörslängder.

Fem årtal har valts ut från perioden 1800-1860, nämligen 1800, 1815, 1830, 1850 och 1860. Att jag inte börjat 1791, utan först år 1800, beror som tidigare nämnts att 1700-talets husförhörslängd inte är tillförlitlig. Mantalslängderna från samma period är även de bristfälliga och opålitliga vad gäller titlarna.

Befolkningen har delats in i grupperna: bönder, brukare, torpare, backstugusittare, inhyses och tjänstehjon med respektive barn. Barn är de personer som inte fyllt 15 år. Titlarna är hämtade ifrån källorna. (För definition se sidan 19.)

FRÅGESTÄLLNING OCH HYPOTES

Hur många invånare hade Bjärsjö från 1800-1860 och hur var de fördelade?

I Sverige ökade folkmängden från 1750 till 1860 med det dubbla. Min hypotes är att även befolkningen i Bjärsjö ökade under undersökningsperioden.

UNDERSÖKNINGEN

Den totala folkmängden var relativt konstant runt 30 invånare från 1800-1850 med ett stort undantag för år 1830, då byns invånarantal var som allra högst med hela 47 personer. 1860 bodde det totalt 42 personer i Bjärsjö.

Fördelningen vuxna/barn åskådliggörs i tabellen nedan.

Tabell nr 1.

år	vuxna	barn	summa
1800	15	11	26
1815	21	8	29
1830	21	26	47
1850	21	9	30
1860	26	16	42

Källa: Rinna sn, husförhörslängd 1800-1860, Landskontoret EIIIIa:47, 63, 93 och Häradsskrivaren i Göstringshärad EVIIIIa:30, 32.

Den vuxna befolkningen ökade från 15 personer år 1800, till 21 stycken 1815-1850. 1860 bodde det 26 vuxna invånare i Bjärsjö. De stora skillnaderna i befolkningens storlek 1830 jämfört med perioden strax innan och strax efter, beror på att barnantalet var exteremt högt 1830 med 26 barn.

När det gäller befolkningens totala fördelning åskådliggörs den på följande sätt:

Tabell nr 2.

	1800	1815	1830	1850	1860	1800	1815	1830	1850	1860	
bönder	6	7	6	4	15	barn	6	1	14	5	11
brukare	3	4	3	3	-	"	1	3	5	1	-
torpare	4	5	8	5	7	"	3	4	7	3	4
backst.	-	-	2	3	3	"	-	-	-	-	1
inhyses	1	2	-	-	-	"	1	-	-	-	-
tj.hjon	1	3	2	6	1	"	-	-	-	-	-

Källa: Rinna sn husförhörslängd AI:2, AI:3, AI:5, AI:7, AI:8 och landskontoret EIIIIa:47, 63, 93 och häradsskrivaren i Göstrings härad EVIIIIa:30, 32.

De vuxna böndernas antal var relativt konstant 1800-1850. 1860 hade böndernas antal ökat betydligt, från att ha varit 4-7 personer fanns det då 15 bönder. Böndernas barnantal var likaledes högt 1860 med 11 barn. Trots allt var det inte toppnoteringen, utan det var 1830 med 14 barn. De andra åren fanns bara 1-6 barn.

Brukarnas antal var konstant 3-4 vuxna med 1-5 barn, förutom 1860 då det inte fanns några brukare alls i Bjärsjö. Bönderna brukade själva

sin jord och 1852 sålde Boxholm sin gård till brukaren så att han blev självägande.

Torparna ökade något under perioden, med en topp år 1830. 4-8 vuxna bodde i Bjärsjö under perioden, med 3-7 barn.

Backstugusittare fanns det inga före 1830. Därefter var de bara 2-3 stycken. Några barn fanns ej förrän år 1860, då ett backstugubarn fanns i byn.

Inhyses personer fanns det i början av undersökningsperioden, 1800 och 1815 1-2 vuxna och år 1800 ett barn. Därefter förekom inga inhyses i Bjärsjö.

Tjänstehjonen var även de fåtaliga. De växlade i antal år från år, 1-3 tjänstehjon fanns 1800-1830 och 1860. 1850 fanns det 6 stycken. Tjänstehjonen var oftast unga och hade inga barn.

SAMMANFATTNING

Hypotesen att folkmängden i Bjärsjö, i likhet med landet i stort, ökade under perioden visade sig stämma.

Den totala befolkningen ökade från 1800 till 1860 med 16 personer, vilket är så mycket som 62%.

Befolkningen ökade dock inte lika mycket inom alla befolkningsgrupperna. En polarisering av befolkningen skedde efterhand. Bönder och torpare ökade, medan brukarna minskade för att slutligen försvinna helt.

Inhyses personer fanns fram till och med 1815. Nästa undersökningsår 1830, fanns det således inga inhyses kvar i Bjärsjö. De hade då ersatts av en annan befolkningsgrupp: backstugusittarna.

I Bjärsjö var inte backstugusittarna lönearbetare i jordbruket, utan oftast äldre människor. Det låga barnantalet kan ses som ett tecken på detta.

Tjänstehjonen var få till antalet. Av undersökningen framgår det att deras antal stod i direkt förhållande till bönders och brukares barnantal. De år man hade många hemmavarande barn var tjänstefolkets antal lågt. Man klarade då arbetet på gården utan att anlita arbetskraft utifrån. De år man hade få barn hemma var man tvungen att anställa folk, men aldrig i någon större omfattning.

FÖDDA BARN

Många människor lever nog fortfarande i föreställningen att man på 1800-talet hade väldigt många barn, och flest barn tror man att torparna hade.

Detta är dock inte riktigt sant. Christer Winberg har i en undersökning av Dala pastorat i Västergötland visat att bönderna födde fler barn än de obesuttna. Barnantalet var i hans undersökning, som sträcker sig från 1776-1830, i medeltal 4,02. De obesuttna födde i medeltal 3,44 levande barn per familj. Bönderna födde $4,36$ ¹ barn per familj. Flest barn hade frälsebönderna.

Att fördelningen ser ut som den gör beror enligt Winberg på att barnen för bönderna var en ekonomisk tillgång. De kunde arbeta på gården så att ingen extra arbetskraft behövde anställas. För de obesuttna borde barnen inte ha varit lika ekonomiskt betydelsefulla.²

KÄLLOR, METOD OCH UTGÅNGSPUNKTER

Min undersökning kommer att vara av liknande karaktär som Winbergs. Jag vill alltså undersöka hur många barn det föddes per familj i Bjärsjö. Dessutom vill jag veta barnkullarnas storleksmässiga förhållande i jämförelse mellan bönder och obesuttna.

Källmaterialet består av husförhörslängder från 1791 till 1860. Alla familjer i Bjärsjö under perioden är inte medtagna, utan endast avslutade familjer. Det vill säga familjer där modern uppnått 45 års ålder. När hon nått den åldern har fertiliteten avtagit och troligtvis kommer hon inte att föda fler barn. Familjer som flyttat, eller familjer där modern dött före fyllda 45 år finns alltså inte med.

Sammantaget ingår 20 familjer i undersökningen. Dessa familjer har delats in i fyra grupper. De fyra är bönder, brukare, torpare och övriga obesuttna.

Grupperna definieras på följande sätt:

Bondegruppen består av självägande skattebönder.

Brukarna kännetecknas av att de inte ägde sin jord, utan endast brukade den åt en självägande skattebonde eller åt Boxholms bruk.

Torparna brukade torpet Borgen eller Bäckén som ägdes av skattebönder.

-----
¹C Winberg, s241

²Winberg, s60f

De övriga obesuttna var soldatfamiljer från torpet Hornbeta och backstugusittare från till exempel Nybygget.

UNDERSÖKNINGEN

Bönderna dominerar undersökningen med sju familjer. I dessa familjer födde kvinnan 2-6 barn. I genomsnitt födde hustrun i en bondefamilj 4,57 barn.

Brukarna bestod av nästan lika många familjer, nämligen sex stycken. I dessa familjer födde man fler barn än i någon annan grupp. Mellan 3-7 barn föddes, vilket här ger ett medeltal på hela 5,6 levande födda barn per familj.

Torparna bestod i denna undersökning tyvärr bara av tre familjer. Fler var det inte som uppfyllde kraven som ställdes för att de skulle få delta. Torparfamiljerna födde betydligt färre barn än de andra, grovt uppskattat ungefär hälften så många. De tre torparhustrurna födde 1-3 barn vardera, med ett så lågt medeltal som 2,33.

Övriga obesuttna, det vill säga soldatfamiljer och backstugusittare hade ett högre medeltal, men dock inte lika högt som bönder eller brukare. I denna grupp finns en familj med 8 födda barn, de andra tre familjerna hade fött 2-3 barn. Medeltalet blir här 4,0.

Om man delar in de fyra grupperna i två stora grupper:

- 1) bönder och brukare
- 2) torpare och övriga obesuttna

Blir medeltalet födda barn i grupp ett 5,08. Motsvarande blir för grupp två 3,2 födda barn.

Sammantaget för alla familjerna i Bjärsjö blir medeltalet 4,45 födda barn per familj.¹

-----
¹Husförhörlängder, Rinna sn 1791-1860, AI:1-AI:8, Vala.

SAMMANFATTNING

Brukarna födde flest barn, med ett medeltal på 5,6. Därefter kom bönderna, övriga obesuttna och till sist torparna med 2,33 födda barn.

Man får inte överdriva betydelsen av dessa siffror. Undersökningen är liten och ju mindre den är desto mindre tillförlitlig blir den. Ett exempel på det är soldatfamiljens åtta födda barn som i den här undersökningen höjde medelvärde betydligt bland de obesuttna eftersom de obesuttna var så få. I ett större arbete skulle så här extrema fall inte få så stor genomslagskraft. Brukarna och bönderna gav däremot en mycket bättre bild av barnantalet, eftersom de grupperna var så mycket större.

Det viktigaste är dock att man kommer ihåg att undersökningen ska spegla förhållandena i Bjärsjö, och det gör den ju!

Om vi jämför Bjärsjös resultat, 4,45 födda barn per familj, med Winbergs resultat ifrån Västergötland, 4,02 födda barn per familj. Ser vi att barnantalet var högre i Bjärsjö. Det finns också forskare som menar att familjernas barnantal var högre i skogsbygd än i slättbygd. Dala pastorat är renodlad slättbygd, medan Bjärsjö är skogsbygd. Detta resultat överensstämmer således med den teorin.

Winbergs teori om att barnen speciellt för frälsebönderna var en ekonomisk tillgång, kan i Bjärsjö jämföras med barnantalet hos brukarna. Brukarna i Bjärsjö hade fler barn än de andra befolkningsgrupperna, kanske berodde det på att de kunde utnyttjas som arbetskraft.

BARNADÖDLIGHET

I följande kapitel kommer först en kort presentation av forskningen inom nämnda område, med tonvikt på vad som kan vara intressant för Bjärsjös del. Därefter följer frågeställningar med källor och metod, sedan själva undersökningen, uppdelad efter frågeställningarna.

FORSKNING

Forskningen om barnadödligheten i Sverige under 1700- och 1800-talet, ger ingen entydig bild. Dödligheten skiftar mycket beroende på var i Sverige man befinner sig. I Jämtland var den till exempel relativt låg och i Nedertorneå mycket hög. Teorier om vad dödligheten orsakades av är även de skiftande.

En av de tidiga forskarna var Eli F Heckscher, som ansåg att dödligheten var beroende av krig, farsoter och växlingar i skördeutfallet.

Vid dålig skörd eller missväxt dog alltså fler barn än vid goda skördar.

Christer Winberg har i sin "Folkökning och proletarisering", undersökt dödligheten bland barn 0-5 år gamla. Han trodde att han skulle finna att barnadödligheten var högre bland de obesuttna än bland bönderna, på grund av sämre levnadsförhållanden. Men fann istället att bönderna hade högre barnadödlighet. Under samma period, 1776-1830, fann han också att dödligheten sjönk ju längre fram i tiden man kom.²

En annan forskare som har undersökt barnadödligheten är Sture Martinius, som studerat 552 pojkar i Skånings pastorat, Skaraborgs län. Tvärt emot Winberg har han funnit att dödligheten var högre bland de obesuttna än bland bönderna. Det skulle bland annat bero på bättre näring.³

Anders Brändström har undersökt Nedertorneås mycket höga spädbarnsdödlighet. Han kom fram till att Nedertorneås dödlighet berodde på att man inte ammade sina barn, utan gav dem mjölk i dihorn. Dihornen var ohygieniska och medförde att barnen dog i diareer och magsjukdomar, speciellt hög var dödligheten under sommarmånaderna.

-----
¹ Heckscher, s 152f.

² Christer Winberg, Folkökning och proletarisering, s242f

³ Brändström, s15

Dödligheten var högst bland de obesuttna i Nedertorneå.¹

KÄLLOR, METOD OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

De frågor jag önskar få besvarade är följande:
Vid vilken ålder dog barnet?
Var barnadödligheten högre hos obesuttna än hos bönder?
Vad berodde den på?

Kyrkoböckernas husförhörslängder och dödböcker har använts som källor.

I husförhörslängderna har barnen och deras föräldrar lokaliserats och anteckningar om föräldrarnas sociala ställning, barnens ålder och dödsdatum har noterats. Därefter har dödböckerna undersökts på liknande sätt och dödsorsaken har registrerats.

För att vara säker på att inte förbise någon som eventuellt inte har förts in i husförhörslängden, har jag gått igenom dödböckerna sida för sida. Hela sju dödsfall har återfunnits på det sättet. De dödsfall som inte förts in i husförhörslängderna, har det gemensamt att de inträffade tidigt i undersökningsperioden, mellan 1795-1810. Husförhörslängden från 1700-talet är i Rinna socken väldigt rörig, prästen verkar inte ha haft ordning på familjerna i Bjärsjö. Man skulle kanske kunna tro att dessa "glömda" dödsfall inträffat strax efter födseln, men så är det inte förutom i två fall. De andra barnens ålder varierar mellan 1 månad och 6 år. Någon annan förklaring än slarv från prästens sida kan jag inte finna.

Efter detta har uppgifterna jämförts och därefter sammanställts. Två barns föräldrar har inte kunnat återfinnas i husförhörslängderna. Kanske har de bott i byn endast en kortare tid, och därför inte kommit med i längden. Barnen har uteslutits i undersökningen om eventuella skillnader i dödligheten mellan bönder och obesuttna, för övrigt finns de representerade.

Undersökningen omfattar 23 barn döda i Bjärsjö 1791-1861. 12 var flickor och 11 var pojkar.

---

¹Brändström, passim

ÅLDER

Åldersfördelningen för de döda barnen 1791-1861

Tabell nr 3

Ålder för dödsfallet	Antal
första månaden	4
första året	12
två första åren	6
fem första åren	-
tio första åren	1
SUMMA	23

Källa: Rinna sn, husförhörslängder AI:1-8 och dödböcker C1, C2 och F1.

De allra flesta barnen dog innan de fyllt ett år. En fjärdedel av dem dog redan under den allra första månaden.

Knappt en tredjedel dog efter ett års ålder.

Winbergs¹ undersökning visar ungefär samma åldersfördelning som Bjärsjö.

ORSAKER

Vad var anledningen till att barnen dog i så späd ålder?

Dödböckerna anger oftast dödsorsaken, så även i Rinna sockens kyrkoböcker.

Tyvärr är det så att den vanligaste beteckningen är "okänd" eller "okänd barnakrämpa", tillsammans med att man inte lämnat någon förklaring till dödsfallet. Knappt 1/3 av alla dödsfall är av den typen.

Ibland kanske man har skrivit "död strax efter dopet" eller "sjuk en vecka nära". I det sista fallet är det tydligt att man inte visste vad som orsakade barnets död.

Vad gömmer sig bakom de dödsfall som har utelämnad orsak?

Något mönster för dem har jag inte kunnat finna. I Dala liksom i Bjärsjö var antalet oangivna dödsorsaker många. För de barn som dog kort efter födseln finns oftast ingen dödsorsak angiven och jag

¹Winberg, s242

finner det troligt, att liksom Winberg/Ahlberger, anta att dödsfallen orsakades av till exempel förlossningsskador.¹

Fyra barn avled av sjukdomar såsom kikhosta, koppor och mässlingen. Lika många avled av bröstplågor och tre stycken av hjärnfeber eller slag. Två barn blev kvävda till döds och en dog av tvinsot.² Endast ett barn dog i en magsjukdom, vilket kan jämföras med Nedertorneå, där så många som 53% av barnen dog i diareer och magsjukdomar.

Dala och Örby påminner mer om Bjärsjö i det här fallet än vad Nedertorneå gör. Även i Dala och Örby var dödsfallen i magsjukdomar mycket få.³

JÄMFÖRELSE MELLAN BÖNDER OCH OBESUTTNA

Av de 21 barnen i denna undersökningsdel, (två är borträknade), var 12 stycken barn till bönder och brukare. Nio stycken var alltså barn till obesuttna.

Man skulle kanske kunna dra den förhastade slutsatsen att barnadödligheten liksom i Winbergs undersökning var större hos bönderna än hos de obesuttna. Men nu vet vi sedan tidigare att bönderna i Bjärsjö födde fler barn än obesuttna. I förra kapitlet framkom att medelbarnantalet hos bönderna var 5,08 jämfört med de obesuttnas 3,2 födda barn. I undersökningen framkom också att de avslutade bondefamiljerna födde dubbelt så många barn som de obesuttna (bönderna 66 födda barn, obesuttna 23 födda barn).

Slutsatsen blir på grundval av ovanstående resonemang att dödligheten var kvalitativt högre bland de obesuttna jämfört med bönderna.

---

¹Ahlberger/Winberg, Historisk tidskrift 1987, s365

²Kunde vara barnförslamning eller hjärt- och kärlsjukdom. Lagerkrantz, s20 och 40.

³trol. undernäring. Lagerkrantz s 46.

⁴Brändström, s 108

⁵Historisk tidskrift 1987, s 364

SAMMANFATTNING

Under en period av 70 år dog 23 små barn i Bjärsjö. 16 av dem dog under det första levnadsåret, knappt en tredjedel dog efter ett års ålder.

Ofta hade prästen utelämnat dödsorsaken, vilket inte sällan var fallet med de barn som dött strax efter födseln. Förslossningsskador är där en trolig orsak.

I de fall dödsorsak finns angiven" så dog drygt en femtedel av bröstplågor. Lika många dog av kikhosta, mässlingen eller koppor. Endast ett barn dog av magsjukdom.

När det gäller barnadödligheten fördelad på grupperna bönder och obesuttna, visade undersökningen att dödligheten var kvalitativt större hos de obesuttna.

VIGSLAR 1800-1860

Källor, metod och frågeställningar

Källmaterialet i denna undersökning baseras i första hand på Rinna sockens vigselböcker. Vigselböckerna är i Rinna mycket bra och har inte medfört några källkritiska problem. I böckerna anges, förutom vigseldatum och namn, parets yrkestitlar och hemvist.

Det kan vara av intresse att få reda på om man gifte sig med personer från samma sociala grupp, eller om det inte hade någon betydelse vilken social ställning man hade. Gifte sig bondebarn med bondebarn, eller saknade den sociala grupptillhörigheten betydelse vid giftermålen i Bjärsjö?

Undersökningen baseras på vigsellängdernas titlar. Detta kan innebära en brist i och med att man vid tidpunkten för giftermålet inte hade hunnit "etablera" sig. Många bondebarn som senare kom att bli bönder tjänade som tjänstehjon före giftermålet, och risken finns att de felaktigt kan komma att klassas som obesuttna istället för bondebarn. Jag har dock försökt att eliminera det så långt som möjligt genom att jämföra personerna med husförhörslängderna, och där sökt familjens titel. Vigselböckernas angivelser har dock visat sig vara korrekta. I två fall har dock personerna inte kunnat återfinnas i tidigare husförhörslängder. Det gäller i bägge fallen en piga som gift sig med brukare i Bjärsjö. I undersökningen får de därför behålla sin titel från vigselboken.

Den andra frågan jag ställt är varifrån kom maken/makan? Gifte man sig med någon ifrån byn eller hittade man sin partner inom eller kanske till och med utanför socknen?

Källmaterialet är i det här fallet som ovan.

Den tredje och sista frågan gäller vigselåldern. Vid vilken ålder gifte man sig? I denna undersökning finns bara de som gifte sig för första gången med. Omgiften räknas inte. Jag har även uteslutit en person som jag inte med säkerhet kan identifiera i husförhörslängden.

Källmaterialet består av både husförhörslängder och födelseböcker, eftersom vigselböckerna i Rinna socken inte anger vigselåldern.

SOCIAL TILLHÖRIGHET

Christer Winberg som det flitigt refererats till i den här uppsatsen, har gjort en liknande undersökning. Hans tillvägagångssätt är dock lite annorlunda i och med att han sett till makarnas fäders sociala ställning vid tidpunkten för makarnas

födelse. Utifrån detta har han sedan bestämt makens sociala ställning. Hans undersökning visar att de flesta giftermålen skedde mellan bonddöttrar och -söner. De obesuttna valde dock¹ make ungefär lika ofta från bönderna som ur samma sociala ursprung.

Av Bjärsjös sexton vigslar skedde 12 stycken mellan personer ur samma sociala grupp. Hälften av dem var vigslar mellan obesuttna och hälften mellan bönder eller brukare. Fyra stycken gifte sig utanför sin sociala grupp. Det var en bonde, en brukareson och två brukare som gifte sig med var sina pigor.²

MAKENS/MAKANS HEMORT

Varifrån kom den man gifte sig med?

Hypotesen att den man gifte sig med kom från Bjärsjö eller någon närbelägen by är väl inte alltför kontroversiell.

Det visar sig att de 16 vigslarna fördelar sig ganska jämnt på skalan byn, socknen och utomsöcknes.

I fem fall härstammade paret ifrån byn.

I likaledes fem fall gifte sig en Bjärsjöbo med någon bosatt inom Rinna socken.

I de återstående sex fallen gifte sig flickor från Bjärsjö med en man från någon annan socken. I tre av de sex fallen är det grannsocknarna Trehörna och Ekeby. Men även Åby i Östergötland och Linderås och Bälaryd i Småland finns representerade.³

GIFTERMÅLSÅLDER

Christer Winberg har också undersökt giftermålsåldern för män och kvinnor i Dala socken i Västergötland, 1806-1830.

Han fann att för män⁴ var giftermålsåldern i genomsnitt 27,6 år och för kvinnor 26,5 år.

I Bjärsjö är 12 kvinnor och 14 män representerade. Att summan är ojämn beror som jag tidigare nämnt på att omgiften inte räknas och på att en person inte är medräknad.

-----
¹Winberg s260f.

²Rinna sn, vigselböcker C1, C2, C4 och husförhörslängder AI:1-:8, Vala.

³Rinna sn, vigselböcker C1, C2, C4, Vala.

⁴Winberg, s260f.

Den yngsta kvinnan var 19 år när hon gifte sig, den äldsta var 32 år. I genomsnitt var hon 22,8 år.

Den yngste mannen var även han 19 år när han gifte sig, medan den äldste var 37 år. Genomsnittsåldern för män var 26,9 år.¹

Männen var alltså i genomsnitt fyra år äldre än kvinnorna, vilket kan jämföras med Winbergs Dala undersökning, med ett års skillnad. När det gäller genomsnittsåldern kan det vara svårare att jämföra resultaten, eftersom denna undersökning sträcker sig ytterligare 30 år framåt i tiden och troligen minskade giftermålsåldern längre in på 1800-talet.

SAMMANFATTNING

Det visade sig att det trots allt hade en viss betydelse vilken social grupp den man gifte sig med tillhörde. Endast en fjärdedel av vigslarna i Bjärsjö skedde mellan personer ur olika social bakgrund. Till skillnad från Winbergs resultat så skedde inte de flesta vigslarna mellan bönder. I Bjärsjö var det lika vanligt att obesuttna som bönder gifte sig och det var inte heller någon skillnad mellan de sociala grupperna hur man valde make.

Hypotesen som ställdes, att den man gifte sig med troligen kom ifrån Bjärsjö eller någon närbelägen by, visade sig stämma. Endast två av de 16 vigslarna skedde mellan en Bjärsjöbo och en person från en socken som inte var direkt granne med Rinna.

---

¹Rinna sn vigselböcker, C1, C2 och C4, Vala.

FLYTTNINGAR

Detta kapitel handlar om de som flyttade in till Bjärsjö och de som flyttade ifrån Bjärsjö, under åren 1818-1825 och 1831-1845.

KÄLLOR OCH METOD

Källorna består dels av flyttningslängder för de aktuella åren, dels av husförhörslängder. Att två källor har använts beror på att flyttningslängderna endast redovisar de som tog ut, eller lämnade flyttningsbesked för att flytta till en annan socken. De som flyttade inom socknen måste man därför söka i husförhörslängdernas anteckningar.

Uppgifter från de båda källorna har därefter sammanställts.

Båda dessa källor är inte helt problemfria källkritiskt sett. I flyttningslängderna kan en överregistrering förekomma i och med att en person kunde ta ut flyttningsattest men sedan inte flytta. Eftersom husförhörslängderna också har använts så har dock det problemet eliminerats. Ett problem som jag däremot inte kommit ifrån är att man kunde flytta till en annan ort än den man uppgivit för prästen. Det kontrollerar man genom att söka personen i både utflyttningslängd ifrån Bjärsjö och inflyttningslängd till den uppgivna socknen. Det har jag av tidsskäl inte kunnat göra varför det kan förekomma en viss felregistrering. Troligtvis är det dock bara en bråkdel av flyttningarna som inte stämmer. Vid studiet av husförhörslängderna har jag funnit anteckningar om personer som flyttat utsocknes men som av någon anledning inte uttaget flyttningsattest. Det rör sig om 15-20% av den totala flyttningssumman. Dessa personer har jag registrerat som utflyttare till den ort som angivits, eftersom de bevisligen inte fanns kvar i byn.

Tidsperioderna är främst valda med utgångspunkt ifrån kyrkoböckernas in- och utflyttningslängder. Men en begränsning av tidsperioden har jag också ansett vara nödvändig, varför det blev 1818-1825 och 1831-1845.

UTGÅNGSPUNKTER OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Litteratur om migration finns när det gäller urbanisering eller emigration. Däremot är rörligheten på landsbygden sämre utforskad. Den enda litteratur på området som jag funnit och som i någon mån kan användas här är Sture Martinius avhandling, Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige. Martinius har undersökt rörligheten hos befolkningen i några socknar åren 1840-1860, och har visat att befolkningen flyttade i stor omfattning

under 1800-talet. Det var främst frågan om kortflyttningar till grannsocknar, -byar och städer.

Pigor, drängar och annan okvalificerad arbetskraft som statare och torpare mm, flyttade oftast. Den 24 oktober var det allmän flyttardag för tjänstehjonen och det var vanligt att man ofta bytte arbetsgivare. Att just tjänstehjonen flyttade i så stor omfattning var enligt Sture Martinius "ett led i deras sociala anpassning."¹

Frågeställningarna är:

Vart flyttade Bjärsjös invånare?

Varifrån kom de inflyttade? "

Vilken social grupp tillhörde de som flyttade. Var det mestadels tjänstehjon som flyttade eller var det även Bjärsjös andra invånare?

När det gäller att bestämma flyttarnas sociala härkomst, har flyttarna delats in i grupperna: bönder, brukare, obesuttna och tjänstehjon. Definitionen är densamma som i övriga uppsatsen. (se text s 18) Titeln som angivits i flyttningslängderna har varit bestämmande. I de fall där titeln har utelämnats har husförhörslängden fått bistå med titel.

Tyvärr så kommer man här inte åt den mest intressanta frågan av alla, varför man flyttade. De källor som använts ger inget besked på den frågan. Det kan man endast spekulera i, varför jag lämnar det därhän.

INFLYTTADE TILL BJÄRSJÖ 1818-1825 OCH 1831-1845

Den första sjuårsperioden (1818-1825), flyttade sammanlagt 42 personer till Bjärsjö.

Av dessa 42 kom hela 39 personer från andra socknar än Rinna, endast 3 kom från Rinna socken.

Två socknar har de flesta utflyttarna. Det är Trehörna med 21 utflyttade personer till Bjärsjö och Säby med 6 personer. Andra socknar man kom ifrån var Hogstad, Åby och Askeryd som vardera hade 1-2 utflyttare till Bjärsjö.

Den person som flyttade den längsta sträckan kom ifrån Linköping.

Den inomsocknes mobiliteten härrörde sig från byn Sandkulla och gårdarna Långeberg och Sjöhagen.²

1831-1845 som omfattar dubbelt så lång tid som den första perioden, hade sammalagt 52 inflyttade personer.

-----
¹Martinius, s61.

²Rinna sn, in-och utflyttningslängd C3 och husförhörslängd AI:3.

Här kom 31 personer utsocknes ifrån och 21 personer kom ifrån den egna socken Rinna.

Säby var den socken som 15 av de inflyttade kom ifrån. Trehörna var näst störst med 7 personer. Men man kom även från socknar som Åby, Heda, Linderås och Gränna. De socknarna hade 1-3 inflyttare till Bjärsjö.

Inom socknen kom 7 personer ifrån Göteryd, 3 stycken ifrån Skrångstorp och likaledes 3 flyttare inom Bjärsjö by. 2 personer kom ifrån Kivarp, resten ifrån spridda byar i Rinna.¹

UTFLYTTADE FRÅN BJÄRSJÖ 1818-1825 OCH 1831-1845

1818-1825 flyttade 39 av Bjärsjös invånare ifrån byn.

7 av dem flyttade till byar inom Rinna socken och 32 personer flyttade ifrån socknen. Vart flyttade de?

Liksom när det gäller inflyttningarna så dominerade grannsocknen Trehörna, dit flyttade 15 av Bjärsjös invånare. Till Ekeby flyttade 8 stycken. Andra utflyttningssocknar var Säby, Åby, Rök, Linderås, Särstad, Lomaryd och Hogstad. De hade 1-2 utflyttare vardera.

De som flyttade inomsocknes flyttade² till grannbyn Göteryd (6 personer) och Jordsfälla (1 person).

1831-1845 utflyttade så många som 84 av Bjärsjös invånare.

30 stycken höll sig inom sockengränsen och 54 stycken flyttade ifrån Rinna.

Ekeby var den mest attraktiva socknen, dit flyttade 12 personer. Till Trehörna, Åby, Linderås och Säby flyttade 9 personer vardera. Därefter kom Ödeshög med 2 personer, Askeryd, Kumla, Särstad och Väderstads socknar med 1 person vardera.

Flyttningen inom socknen fördelade sig på ett flertal olika byar. Måsebo dominerade med 7 utflyttade personer. Allmanningen hade 5, inom Bjärsjö flyttade 4 personer, till Skrångstorp och Drinkarp 3 personer och till Göteryd bara 2 personer. Därutöver flyttade enstaka personer till sex andra byar i Rinna.³

För de inomsocknes flyttningarnas fördelning på byarna se bilaga 1
För de utomsocknes flyttningarnas fördelning på socknarna se bilaga 2 och 3.

-----
¹Rinna sn, in- och utflyttningsslängd B1 och husförhörslängd AI:5 och AI:6, Vala.

²Rinna sn, in- och utflyttningsslängd C:3 och husförhörslängd AI:3, Vala.

³Rinna sn, in- och utflyttningsslängd B:1 och husförhörslängd AI:5 och AI:6, Vala.

FLYTTARNAS SOCIALA HÄRKOMST

För att på tydligaste sätt åskådliggöra resultatet presenteras det i tabellform. Först de inflyttades sociala härkomst och antal.

Tabell nr 4

	bönder	brukare	obesuttna	tjänstehjon
1818-1825	-	21	4	16
1831-1845	-	19	5	28
hela unders.p.	-	40	9	44

Källa: Husförhörslängder Rinna sn, AI:3, AI:5-6 och inflyttningslängder Rinna sn C3 och B1.

Tabellen visar att inga bönder alls flyttade till Bjärsjö under dessa år.

De obesuttnas rörlighet var mycket lågt. Under dessa 21 åren flyttade bara 9 obesuttna till Bjärsjö.

Den högre rörligheten stod inte överraskande brukare och tjänstehjon för. 40 stycken brukare flyttade till Bjärsjö och 44 tjänstehjon flyttade också in till byn.

När det gäller Bjärsjös utflyttade invånare ser tabellen ut på följande sätt:

Tabell nr 5

	bönder	brukare	obesuttna	tjänstehjon
1818-1825	5	13	2	19
1831-1845	23	16	13	33
hela unders.p.	28	29	15	52

Källa: Husförhörslängder Rinna sn AI:3, AI:5-6 och utflyttningslängder Rinna sn C3 och B1.

Resultatet är här helt annorlunda än det för den inflyttade befolkningen. Vad som är mest sensationellt är den stora bonderörligheten. 28 bönder flyttade ifrån Bjärsjö under hela undersökningsperioden, och hela 23 stycken gjorde det under perioden 1831-1845.

Brukarnas utflyttade antal var bara obetydligt högre med 29 personer.

De obesuttna flyttade ifrån byn i större utsträckning än de flyttade till Bjärsjö, 15 personer utflyttade.

Tjänstehjonens in- och utflyttning stämde något bättre överens. 52 tjänstehjon flyttade ut ifrån Bjärsjö.

SAMMANFATTNING

Bjärsjös invånare skiljde sig ifråga om rörlighet inte så mycket ifrån Sveriges övriga befolkning. Liksom forskningen har visat så flyttade man först och främst till grannbyarna. I Bjärsjös fall flyttade man inte så ofta inom socknen, som kanske var vanligt annars. Rinna är långsmalt till formen och Bjärsjö låg i södra Rinna, på gränsen till Trehörna socken. Det blev därför naturligt för byborna att bege sig just till Trehörna. Den socken som fick motta flest flyttare ifrån Bjärsjö var Ekeby, vilket troligen beror på att Boxholms bruk låg i Ekeby och att man sökte sig dit för att få arbete.

När det gäller de inflyttade personerna kom de oftast ifrån någon av socknarna Trehörna eller Säby. Ekeby som så många utflyttade till ifrån Bjärsjö, bidrog med en enda inflyttare.

Den inomsocknes rörligheten sträckte sig geografiskt till Bjärsjös närhet. Göteryd, Skrångstorp och Måsebo var de byar som man oftast flyttade till eller ifrån.

När det gäller flyttarnas sociala härkomst stämmer forskningens bild något så när överens med Bjärsjö. Som Martinius sagt så dominerade tjänstehjonens rörlighet i och med att de bytte arbetsplats ofta. Så även i Bjärsjö där tjänstehjonen var den grupp som flyttade oftast. Brukarna flyttade även de mycket ofta. Som vi sett i kapitlet om ägoförhållandena skiftade brukarna på gårdarna, ibland till och med varje år.

Böndernas rörlighet varierade i denna undersökning. Inflyttningen var obefintlig. Däremot flyttade man ifrån Bjärsjö. Detta stöder inte den traditionella historieuppfattningen som anser att bönderna var de som var minst flyttningsbenägna.

De obesuttna flyttade i mycket liten utsträckning. Detta kan ses i motsats till Martinius resultat, där den så kallade okvalificerade arbetskraften, i vilken de obesuttna ingick, dominerade.

BROTT OCH STRAFF I BJÄRSJÖ?

Det intressanta domboksmaterialet har jag av tidsskäl tyvärr fått bortse ifrån. Jag är medveten om att man i domböckerna kan finna många intressanta uppgifter som berör Bjärsjö och som skulle vara av stort intresse i en undersökning som denna. Men på grund av att domböckerna saknar register skulle det ta alltför mycket tid i anspråk att finna en liten by som Bjärsjö representerad i Göstrings häradsrätts arkiv, i förhållande till vad man eventuellt skulle finna.

1828-ÅRS DOMBOK

För att inte helt förbise domböckerna och för att se i hur hög grad Bjärsjö kan finnas representerat under ett år har 1828 års dombok undersökts. Året är valt utan annan avsikt än att det skulle ligga någonstans i mitten av undersöknings perioden.

Det visar sig att Bjärsjö finns nämnt en gång under hela året. Det gällde då inte något brottmål.

Den 14/10 1828 vid lagtima hösttinget i Hogstad, hördes Bjärsjös skattebönder om en ny sockenväg till Rinna kyrka som enligt förslag skulle passera Bjärsjös hemman. Enligt domboken ville inte bönderna iordningställa vägen, eftersom de kunde ta en omväg till kyrkan. Istället ville de ha en väg till Skräppe.

Bönderna hördes dessutom om en väg från Bjärsjö till Måsebo och en väg mellan Måsebo och Boxholm.

Något beslut om vägarna fattades inte under detta ting, utan man uppskjöt fråga till nästa laga vinterting året därpå.¹

Under ett helt år fann jag Bjärsjö representerat en enda gång i domboken. Detta får tjäna som exempel på vad man kan finna i domböckerna.

-----
¹Göstrings häradsrätt, dombok 1828

SKILLNADER I EKONOMISK STÄLLNING

I följande kapitel görs en undersökning av skillnaderna i ekonomisk ställning mellan Bjärsjöns invånare med utgångspunkt från bouppteckningar och skifteshandlingar.

KÄLLOR OCH METOD

Bouppteckningarna är ett mycket intressant och användbart källmaterial. Förutom att bouppteckningen räknar upp den avlidnes bohag, skulder, fordringar och eventuella fastighet, så anges även arvtagarna och på vilket sätt de är släkt med den avlidne. Därigenom kan man, om det är en självägande bonde som avlidit, se vem eller vilka som kom att ärva gården. (se även kapitlet om ägostruktur)

C-J Gadd har med bouppteckningar som underlag beräknat när man började att använda plogen i jordbruket.¹ Självs hade jag från början tänkt göra en liknande undersökning. Mer exakt ville jag undersöka om man använde årder eller plog i Bjärsjö. Tyvärr gick det inte som jag hade tänkt mig. Oförklarligt nog nämns varken plog eller årder i bouppteckningarna, varför jag fick överge den undersökningsdelen.

Istället har jag med bouppteckningar som grund, undersökt om man ägde värdeföremål som silver, eller om man hade kontanta medel. Jag har också undersökt husdjursbeståndet hos befolkningen i byn.

Undersökningen bygger på samtliga bouppteckningar jag funnit från Bjärsjö. De är 12 till antalet och härrör sig från 1804-1849. Av de 12 härstammar nio från bönder, endast tre stycken är bouppteckningar från obesuttna personer. De obesuttna är i det här fallet två torpare och en inhyses. En av bönderna är egentligen ett gränsfall, det är en gammal bonde på undantag i torpet Borgen. Han kanske borde räknas som obesutten men eftersom han troligen inte sålde sin gård utan endast lämnade över bruket av den till sin son har jag fört honom till bondegruppen. Något som också talar för att han bör betecknas som bonde är att han står angiven som hemmansägare i dödboken.² Varför ser fördelningen av bouppteckningar ut på det här viset, med en stark övervikt av bönder?

Att bönderna dominerade kan bero på att man trots lagstiftningens påbud om bouppteckning efter dödsfall inte brydde sig om att göra en bouppteckning om kvarlåtenskapen var alltför ringa. En annan tungt

-----
¹Gadd, Järn och potatis

²Rinna sn, dödbok F1, Vala.

vägande förklaring är också att bönderna i Bjärsjö utslaget på hela perioden var fler än de obesuttna.

FRÅGESTÄLLNINGAR OCH UTGÅNGSPUNKTER

Det första kapitlet i undersökningsdelen behandlar husdjurens roll i bondeekonomin. Så långt som det är möjligt kommer jag här att jämföra resultatet i Bjärsjö med Maths Isacssons undersökning av bondebefolkningen i By socken, Kopparbergs län. Isacsson har undersökt husdjursbeståndet med hjälp av bouppteckningar från perioden 1840-1860. Förhållandena i södra Östergötland och i Kopparberg var olika men ändå fanns det mycket som de hade gemensamt. Man höll sig inte uteslutande till spannmålsproduktion, utan var beroende av binäringar.

Vid jämförelsen har endast den rent jordbrukande befolkningen, de som icke var bergsmän eller landbor, tagits med från Isacssons undersökning.

Husdjuren var i en skogsby som Bjärsjö mycket betydelsefulla. Där kunde man, som tidigare nämnts, inte som på slätten lita till produktionen av spannmål, och kanske till och med producera ett överskott. I Bjärsjö var man beroende av binäringar som skogsbruk och kreatursskötsel.

Djuren gick på den gemensamma, steniga betesmarken som bara kunde föda ett begränsat antal djur. Ett begränsat antal djur kunde också bynsängsmark föda över vintern. Detta trots att man försökte dryga ut fodret med löv, bark, drank med mera.

Trots att bygemenskapen medförde vissa begränsningar för den enskilde, anser jag att man kan använda husdjuren som en ekonomisk måttstock. Ju fler djur en gård kunde föda, desto större chanser till extrainkomster genom avsalu av animalieprodukter.

Vad jag vill ha svar på är hur husdjurens fördelning och antal såg ut i Bjärsjö.

Oxar användes långt in på 1800-talet som dragdjur i Östergötland, den betydligt snabbare hästen kom senare i bruk här än i resten av landet. Hur var det med dragdjuren i Bjärsjö? Använde man oxar eller häst?

Den andra undersökningsdelen som behandlar silver och kontanter motiveras av att silver var värdebeständigt och kan tänkas ha förekommit som investering eller gåvor om man hade mer än till livets nödtorft.

Kontanta pengar sägs av forskningen inte ha varit så vanligt hos befolkningen på landsbygden.¹ Alexandersson menar till exempel att silver var att föredra. Han har undersökt bouppteckningar efter 80 riksdagsmän från frihetstiden. Han fann att i 28 dödsbon fanns det kontanter, i 46 saknades det kontanta medel.² Alexanderssons undersökningsperioden infaller före Bjärsjös men i gengäld kanske det i någon mån kan kompenseras av att riksdagsmännen sannolikt hade det betydligt bättre ekonomiskt ställt än Bjärsjös befolkning.

Hur var det med dessa saker i Bjärsjö? Ägde man silver och kontanter? I sådana fall i vilken omfattning?

Dessa delar anser jag tillsammans kan ge en ledtråd om hur man hade det ekonomiskt ställt, jag är medveten om att något entydigt svar på frågorna är omöjligt att få, men en antydning om ekonomiska skillnader ger förhoppningsvis den här undersökningen.

En jämförelse mellan bönder respektive obesuttnas bouppteckningar kommer dessutom att göras. Jag vill undersöka om de ekonomiska skillnaderna var stora mellan de båda grupperna.

HUSDJUR

Den största investeringen i jordbruket var oxen och hästen. Med det i åtanke kanske det inte var så underligt att inte någon av de obesuttna ägde en häst. Däremot hade sju av nio bönder 1-3 hästar. Medelantalet hästar var för Bjärsjös bönder 1,33. För By socken var medelantalet hästar för jordbrukare något högre med 1,4. I By använde man hästen som dragdjur i jordbruket samtidigt som den var viktig i arbetet med körslor.³

---

¹tex Isacsson, s145

²Alexandersson, s39

³Isacsson, s154

Oxarna i Bjärsjö redovisas ofta i par i bouppteckningarna, vilket tyder på att de användes som dragdjur. I ett fall står det explicit "dragtama stutar"¹. Något som man ganska snart lägger märke till är att oxarna värderades högre än hästarna. Oxarna ansågs tydligen vara bättre och mer användbara.

Kanske var det så att man även använde hästarna som dragdjur. Något som kan tyda på det är att i tre fall (av sju) hade man enbart häst på gården och ingen ox alls. Liksom i By är det troligt att hästarna var betydelsefulla för körslor. Ett tecken på det är att bouppteckningarna ofta redovisar olika typer av körvagnar.

Minst en ko hade alla personer i undersökningen.

De obesuttna ägde dock bara en enda ko vardera, vilket bland bönderna motsvarar en enda. Fyra bönder ägde 2-5 kreatur, och likaledes fyra stycken ägde mer än 5 kreatur.

Medelantalet kor var i Bjärsjö för bönderna 2,77. Motsvarande siffra var för By socken 3,5. Enligt Isacsson var också boskapsskötseln av stor betydelse före skiftena², varför siffran borde vara hög. Kreatursmedeltalet för Bjärsjös bönder var 5,22 och för de obesuttna 1,0. Något kreatursmedelvärde för By finns inte att jämföra med. (Kreatur är här oxar, kor, kvigor och kalvar.)

När det gäller de mindre husdjuren så ägde alla bönder utom en får och/eller getter. Hos de obesuttna var en ägare till får/getter. En gris eller flera hade alla bönder och två torpare.

SILVER OCH KONTANTER

Alla bönder ägde silver i större eller mindre utsträckning.

De som ägde minst hade kanske bara en sked, värderad till under en halv riksdaler. Oftare ägde man en bägare. Den som hade mest silverföremål av alla var bonden Jonas Svensson (död 1804), vars silver värderades till 38 riksdaler banco. Detta var betydligt mer än någon annan, medelvärdet för böndernas silverföremål var 8,17 riksdaler banco.

Endast en av de tre obesuttna ägde silver, värderat till 4 riksdaler banco.

Kontanter var betydligt mera sällsynt. Endast två bönder hade kontanter vid sin död. Det var inte heller stora summor det rörde sig om, 2,8 och 5,7 riksdaler banco.³

-----
¹Göstrings häradsrätt, FII:31

²Isacsson, s127

³Kapitlet bygger på bouppteckningar från Göstrings häradsrätts arkiv FII:16, :19, :22, :24, :28, :29, :31 och FII:33, Vala.

SAMMANFATTNING

Bouppteckningarna i Bjärsjö visade att skillnaden mellan bönder och obesuttna var betydlig. Bönderna ägde i medeltal 1,33 hästar, 2,77 kor och sammanlagt 5,22 kreatur vardera. De obesuttna ägde 1,0 kor vardera, några andra kreatur hade man inte. Inte heller ägde man dragdjur som oxe eller häst.

I jämförelse med By socken så ägde Bjärsjös bönder ungefär lika många hästar, men färre kor än By's jordbrukare.

Frågan om vilket dragdjur man använde i Bjärsjö gav bouppteckningarna inte något klart besked om. Att oxarna användes som dragdjur är helt klart, kanske man i vissa hushåll använde häst. Det relativt stora antal hästar berodde antagligen på att de användes vid körslor.

När det gäller silverföremålen i hemmen så fanns det i mycket varierande omfattning, företrädesvis hos bondebefolkningen. Endast en av de tre obesuttna ägde silver. Kontanter visade sig, liksom forskningen sagt, vara ovanligt. Endast två bönder ägde små kontanta summor.

AVSLUTNING

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka Bjärsjö by så grundligt som möjligt, med utgångspunkt ifrån frågeställningarna som givits i varje kapitel. Samt att sätta in Bjärsjö i ett större sammanhang, genom att jämföra byn med annan forskning.

Källmaterialet har varit omfattande.

Kyrkoarkivet, häradsrätten, häradsskrivaren, landskontoret och lantmäteriet har fått bistå med källor.

Bjärsjö bestod 1791-1861 av fyra gårdar om sammanlagt ett mantal skattejord. 1/4, och två 3/16 ägdes av bönder och brukades ibland av bönderna själva, ibland av någon annan, vilket var ungefär lika vanligt. Den fjärde och största gården på 3/8 mantal, ägdes till 1852 av Boxholms bruk och brukades då av en till två arrendatorer. Därefter köpte en brukare gården och blev självägande.

Att man köpte gårdar och inte ärvde dem, var relativt vanligt i Bjärsjö. Forskningen menar att arv var det absolut dominerande ägobytet, man ville inte låta gården gå ur slakten. Christer Winberg ifrågasätter det påståendet. Hans undersökning av Dala pastorat visar att ägobyte skedde genom försäljning i 1/4 av fallen, vilket enligt hans mening inte stöder ovanstående teori.

I Bjärsjö var försäljning ännu vanligare, där såldes gårdarna i drygt hälften av fallen. Att jorden inte var bunden till slakten i större utsträckning än vad resultatet visar, kan bero på att jordbruket i Bjärsjö var slitsamt och inte särskilt lönande. Marken var stenig och man var beroende av skogsbruket för att klara sig. Om det fanns någon möjlighet att överta bruket av en annan gård, så gjorde man det nog gärna.

Det stora antalet bönder som bodde på annan ort och överlät bruket av sin gård till någon annan, medförde antagligen också att banden till gårdarna i Bjärsjö försvagades, och därmed underlättades försäljning.

Den omfattande hemmansklyvningen som det talas om i historisk litteratur, såg man inte till i Bjärsjö. Strax före 1791 klövs en av gårdarna i två enheter, därefter förekom ingen bestående hemmansklyvning. Däremot ägdes gårdarna ibland av flera personer, men de brukades oftast som en enhet. Endast Boxholms bruks gård, brukades tidvis i två enheter. Troligen var de andra gårdarna inte bärkraftiga nog att försörja mer än en familj.

Den sekundära bebyggelsen bestod av ett soldattorp, tre torp och en backstuga, vid undersökningens slutår. Då hade ett torp och en backstuga tillkommit 1824 respektive 1848, ett torp hade tillkommit 1857, de andra fanns 1791.

Den obesuttna befolkningen ökade således under perioden.

Brukningförhållandena på torpen, var tvärtemot gårdarna, mycket stabila. Man stannade ofta livet ut på torpen.

Mobiliteten bland de obesuttna visade också på den allra lägsta aktiviteten av de undersökta grupperna.

Den sammanlagda befolkningen i Bjärsjö ökade, liksom den gjorde i hela landet under 1800-talet.

År 1800 hade Bjärsjö 26 invånare. 1860 var invånarantalet uppe i 42 personer, en ökning med 62%.

Under perioden skedde det en polarisering av befolkningen.

De grupper som ökade mest var bönder och obesuttna. Detta skeddde på bekostnad av mellangruppen brukarna, som efterhand försvann helt. Den ökade proletariseringen bland befolkningen i Sverige fann inte sin motsvarighet i Bjärsjö. Åtminstone inte före 1860.

Barnantalet var i Bjärsjö 4,45 födda barn/familj. Detta kan jämföras med Dala pastorat, där man hade 4,02 barn/familj.

Flest barn födde brukarna i Bjärsjö. De hade i medeltal 5,6 barn, vilket kan jämföras med de som födde minst antal barn, torparna, som bara födde 2,33 barn/familj.

Det är troligt att barnen var en ekonomisk tillgång för brukarna, de behövdes som arbetskraft på gården, vilket inte var fallet för torparna. Tjänstehjonens antal visar att så var fallet. De stod i direkt förhållande till bönders och brukares barnantal.

Tyvärr så överlevde inte alla dessa födda barn, en stor del av dem dog innan de blev vuxna.

23 av Bjärsjös barn dog under åren 1791-1861. De allra flesta dog innan de fyllt ett år. Orsaken till dödsfallen angavs inte alltid, men för de barn som dog strax efter födseln är det troligt att förlossningsskador var orsak. Det fanns ingen dödsorsak som klart dominerade i Bjärsjö. En femtedel av barnen dog av bröstsjukdomar. Andra dödsorsaker var kikhosta, mässlingen, koppor eller kvävning (två fall). Av magsjukdom, som så många barn dog av i Nedertorneå, dog bara ett barn i Bjärsjö.

Fler barn till brukare och bönder dog, än barn till obesuttna. Men dödligheten var ändå relativt större hos de obesuttna eftersom de födde färre barn. Detta resultat överensstämmer ej med Winbergs undersökning som visade att dödligheten var högst bland bönderna. Varför dödligheten var högre i den ena gruppen, än den var i den andra, är inte klargjort.

När det gäller vigslar så gifte sig lika många obesuttna som bönder i Bjärsjö. Den sociala grupptillhörigheten hade en viss betydelse vid valet av make/maka. Endast en fjärdedel gifte sig med någon ur en annan social grupp än den han själv kom ifrån.

Hypotesen att den man gifte sig med kom ifrån Bjärsjö eller någon närbelägen by, visade sig stämma.

Giftermålsåldern var i genomsnitt 22,8 år för kvinnor och 26,9 år för män. Mannen var alltså i genomsnitt fyra år äldre än kvinnan när de gifte sig. I Dala var ålderskillnaden ett år.

Rörligheten på landsbygden är dåligt utforskad. Forskningen säger dock att man i allmänhet flyttade korta sträckor, oftast inom sin egen socken.

I Bjärsjö stämmer forskningen vad gäller den korta sträckan, men flyttningen skedde inte så ofta inomsocknes. Istället flyttade man till grannsocknen Trehörna eller till Ekeby där Boxholms bruk låg.

De inflyttade kom oftast från gransocknen Trehörna eller från Säby i Småland. Den person som flyttade den längsta sträckan kom från Linköping.

Flyttarnas sociala härkomst var i likhet med annan forskning dominerat av tjänstehjonen. Vad som i Bjärsjö var anmärkningsvärt var brukarnas höga rörlighet. Brukarna skiftade ofta på gårdarna och i likhet med bönderna tog de antagligen chansen att flytta, ifall de kunde få bruka någon annan gård.

Bönderna flyttade inte till Bjärsjö under åren 1818-1825 och 1831-1845, i de fall de flyttade var det ifrån byn. Detta strider mot den vanliga historiuppfattningen som säger att bönderna var särskilt bofasta i jordbrukssamhället.

Bouppteckningarna visade att skillnaden mellan bonde och obesutten var betydlig.

När det gäller husdjuren ägde de obesuttna en ko vardera. Bönderna ägde betydligt fler kreatur. I medeltal hade bönderna 5,22 kreatur och 1,33 hästar vardera.

Jämfört med bondebefolkningen i By socken så ägde man ungefär lika många hästar men något färre kor. Det är möjligt att man i Bjärsjö hade magert bete och av den anledningen bara kunde föda ett begränsat antal djur.

Vad man använde för dragdjur i Bjärsjö gav bouppteckningarna inte direkt svar på. Oxar användes med säkerhet, men man kan i vissa fall ha använt häst. Det relativt stora antalet hästar tyder på att de var viktiga för körslor. Boxholms bruk var i stort behov av bränsle och Bjärsjös bönder fick vintertid inkomster genom transporter av ved och träkol till bruket. Att körslor var vanligt visar också bouppteckningarna där ett flertal olika vagntyper finns upptagna. Silverföremål förekom i bondehemmen i varierande utsträckning, men bara hos en av de obesuttna.

Kontanter var, liksom forskningen sagt att det skulle vara, ovanligt. Två bönder ägde mindre kontanta summor.

Trots att bouppteckningarna visar på stora skillnader kanske de var ännu större än vad som framkommit här. Det är möjligt att man inte förde bouppteckning om dödsboet inte innehöll något av större värde.

KÄLLFÖRTECKNING

KÄLLOR

Kyrkoarkiv, Rinna sn

Husförhörslängd 1788-1860: AI:1-AI:8
Födelse-, död- och vigselböcker: B2, C1-C4 och F1
In- och utflyttningslängder: B1-B2 och HII1-HII2

Göstrings häradsrätt

Bouppteckningar: FII:16, :19, :22, :24, :28, :29, :31, :33
Lagfartsprotokoll: AIIa:3 och AIIa:7
Dombok 1828

Landskontoret i Östergötlands län

Mantalslängder 1791-1836: EIIIIa:38-101

Häradsskrivaren i Göstrings och Vifolka häraders arkiv

Mantalslängder 1837-1861: EIIIIa:2, EVIIIIa:30-32

Lantmäterienheten i Linköping

Storskifteshandlingar Trehörna sn, akt 35
Lagaskifteshandlingar Trehörna sn, akt 57, 69, 70 och 71

LITTERATUR

- Ahlberger/Winberg, "Biologi, medvetet handlande och struktur" (ur Historisk tidskrift 1987)
- J.A Almqvist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden (Sthlm 1947)
- E. Axelsson, Bondeståndet i riksdagen 1760-1772 (diss. Lund 1975)
- A. Brändström, De kärlekslösa mödrarna (diss. Umeå 1984)
- C-J Gadd, Järn och potatis (diss. Gbg 1983)
- E. F Heckscher, Svenskt arbete och liv (Sthlm 1985)
- M. Isacson, Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860 (diss. Uppsala 1979)
- G. Lagercrantz, Svenska sjukdomsnamn genom tiderna (1981)
- S. Martinius, Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige (Gbg 1967)
- Sveriges bebyggelse del V (red. J Ejdestam, 1945)
- W. Tham, Beskrifning öfver Linköpings län (Sthlm 1855)
- C. Winberg, "Familj och jord i tre västgötasocknar" (ur Historisk tidskrift 1981)
- C. Winberg, Folkökning och proletarisering (Lund 1977)